

Парфенцева Н.О.,

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри статистики
Державної академії статистики,
обліку та аудиту Держкомстату України

Попова В.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
виконувач обов'язків завідувача кафедри
економіки підприємств Державної академії статистики,
обліку та аудиту Держкомстату України

ЕФЕКТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СИСТЕМІ ПОКАЗНИКІВ МІЖГАЛУЗЕВОГО БАЛАНСУ

Ефективність національної економіки досліджується в макроекономічних параметрах таблиць "витрати — випуск". Механізми подолання суперечностей української економіки підпорядковуються наскрізній гармонізації системами обліку підприємницької діяльності з національною статистичною класифікацією видів економічної діяльності.

Efficiency of national economy is explored in the macroeconomic parameters "input-output" tables. The overcoming machineries of contradictions Ukrainian economy are subordinated to harmonization by the systems of consideration of entrepreneurial activity with state statistical classification.

Реалії сучасної фінансової політики як інструмента економічного регулювання супроводжуються змінами, характер яких дає підстави говорити про наявність глибоких суперечностей у процесі розвитку української економіки. Останніми роками національна економіка демонструє додатні, а інколи навіть вражаючі темпи приросту ВВП (наприклад, у 2004 році — 12,4%). Разом із тим на тлі бурхливого економічного зростання кількість збиткових підприємств залишається доволі високою — більше ніж третина, не спостерігається й позитивних зрушень у показниках рівня життя населення. Актуалізуються питання розкриття прихованих від статистичних оцінок параметрів фінансових механізмів, зовсім не локальні впливи яких уособлюють реальний зміст складових організаційно-економічного механізму управління розвитком національної макросистеми, котрі викликають парадоксальні суперечності макроекономічних пропорцій.

Ринкові реформи започатковувались як єдина відома й досяжна для практичного втілення альтернатива подолання тотальної безпорадності реального сектору економіки щодо забезпечення не лише зростання та розвитку, а й підтримки життєздатності, сьогодні вже окремих, пострадянських країн. Передбачалося, що зміна механізму координації господарюючих суб'єктів на ринковий і форми власності (з державної на приватну) сприятиме підвищенню ефективності виробництва як основи поліпшення добробуту суспільства. Упродовж років реформування національної економіки частка підприємств державної й державно-кооперативної форм

власності скоротилася в десятки разів: станом на початок 2008 року їх кількість становила лише 7213¹. За цей період ефективність виробництва зменшилася: збитковими є майже третина підприємств (32,5%)², а українська економіка — надзвичайно затратною й енергоємною³.

Розкриття сутності комплексної взаємодії інституційних і господарських складових управління розвитком національної економіки сьогодні актуалізується потребою у відповіді на запитання, котрі виникли у процесі становлення нових господарських відносин: якими є джерела розбіжностей між позитивними змінами ВВП і вкрай незадовільним станом вирішення соціально-економічних питань національної економіки? Завдяки чому збиткові підприємства продовжують існування та які фінансові джерела використовують їх власники для здійснення діяльності в умовах демонстрації хронічної збитковості?

Побудова відповідного методологічного апарату досліджень, у кінцевому підсумку, спрямована на розкриття сутності комплексної взаємодії інституційних і господарських складових управління розвитком національної економіки. Штучний чи природний характер суперечностей, прогалини в законодавчому регулюванні суспільних відносин чи невідповідності у врахуванні виробничих витрат на макрорівні й на рівні обліку на підприємствах не можна окреслити без ретельного статистичного оцінювання динамічних змін ефективності національної економіки.

Істотні зміни ВВП у абсолютному й відносному вимірах супроводжуються неоднозначними судженнями щодо змін ефективності української економіки. Важливою методологічною причиною виникнення непорозумінь є той, на жаль, не помітний багатьом дослідникам факт, що ВВП — це лише верхівка айсберга, прихованою частиною якого є комплексна взаємодія розгалужених за видами економічної діяльності зрушень у ефективності використання ресурсного потенціалу. Першоджерелом розкриття взаємозв'язків між суперечностями української економіки є статистичне оцінювання економічних процесів, методологія впорядкування якого в Україні перебуває у стані приєднання до системи міжнародних класифікаційних стандартів. Українські фахівці провели велику роботу з гармонізації Загального класифікатора галузей народного господарства (ЗКГНГ), успадкованого від колишнього СРСР, із Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), якою користується переважна більшість розвинутих країн світу. Важливою складовою цього процесу є приведення у 2000 році методики побудови таблиць “витрати — випуск” (міжгалузевий баланс — МГБ) у відповідність до Міжнародної стандартної галузевої класифікації всіх видів економічної діяльності

¹ Статистичний щорічник України за 2007 р. / За ред. О.Г. Осауленка. — К.: Держкомстат України, 2008. — С. 86.

² Там само. — С. 60.

³ Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. д-ра екон. наук Б.Є. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2005. — С. 113.

як базової для розроблення класифікацій на багатонаціональному й національному рівнях. “МГБ відображає процеси, що відбуваються на сучасному етапі розвитку економіки, дає змогу проводити розрахунок головних показників Системи національних рахунків (СНР), аналізувати взаємозв’язки між галузями економіки, виявляти головні макроекономічні пропорції, вивчати структурні зрушення й особливості перетворень в економіці”⁴. Деталізація рахунків товарів, послуг, виробництва, утворення й використання доходу в МГБ є поки що невикористаним потенціалом запровадження універсальних інструментів дослідження та розкриття основних структурних пропорцій розвитку. Використання логіки побудови МГБ дає змогу уникнути розбіжностей при оцінці ефективності національної економіки за видами економічної діяльності, що значно підвищує об’єктивність методології дослідження.

У численних працях вітчизняних та іноземних науковців розглядаються принципи побудови МГБ, досліджуються залежності змін його складових та розвитку національної економіки⁵. Водночас недостатньо уваги приділено розробці методологічних засад використання МГБ для відстеження макроекономічних явищ через установлення закономірних властивостей його структурних складових і компонентів. Чітке дотримання структурної єдності відображення статистичних даних національної економіки в МГБ “витрати — випуск” містить значний методологічний потенціал досліджень. В умовах перетворень збалансована цілісність його побудови надає унікальні методологічні переваги мінімізації похибок дослідження ефективності української економіки, а пошук системи показників оцінювання її ефективності є складовою методології дослідження результативності організаційно-економічного механізму управління розвитком національної макросистеми, концепція якої “дає об’єктивне уявлення про джерела формування й наслідки зміни ВВП через єдину інтегровану модель усього комплексу суспільного виробництва”⁶.

Методологія дослідження ефективності містить як вузьке оцінювання на основі визначення продуктивності виробничих факторів, так і узагальнене — на основі виявлення ринкового конкурентного статусу фірми⁷. Слово “ефективність” походить від латинського “effectivus” та означає результат, наслідок будь-яких причин, сил, дій. Економічна ефективність — показник економії суспільної праці

⁴ Методологічні положення зі статистики / Держкомстат України; редкол.: О.Г. Осауленко (голова) та ін. — К.: ЗАТ “Август”, 2002. — Вип. 1 — С. 7.

⁵ *Архангельский Ю.С., Коваленко И.И.* Межотраслевой баланс. — К.: Высш. шк., 1988. — 248 с.; *Моторін Р.М., Моторіна Т.М.* Система національних рахунків: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2001. — 336 с.; *Парфенцева Н.* Міжнародні статистичні класифікації в Україні: впровадження й використання. — К.: Основи, 2000. — 351 с.

⁶ *Попова В.В.* Якісні параметри розвитку національної макроекономічної системи / Фінанси України. — 2008. — № 3. — С. 54.

⁷ *Ансофф И.* Стратегическое управление: Сокр. пер. с англ. / Науч. ред. и авт. предисл. Л.И. Евенко. — М.: Экономика, 1989. — С. 42—47.

в результаті застосування певних заходів; ступінь віддачі виробництва, машин, апаратів⁸. Поширеним показником ефективності є продуктивність використання ресурсів, яка визначається відношенням кількості випущеної продукції чи послуг до витрат. Д.С. Скотт наводить таке визначення: “Продуктивність — це, простіше кажучи, відношення між продукцією, виробничою системою й витратами на виробництво цієї продукції. До системи вводяться витрати у формі праці (головні ресурси), капіталу (фізичні й фінансові активи), енергія, матеріали та інформація. Ці ресурси перетворюються на продукцію (товари й послуги). Продуктивність — це відношення кількості продукції, виробленої цією системою за певний проміжок часу, до кількості ресурсів, спожитих для створення й виробництва цієї продукції за той самий період”⁹.

На перший погляд, спрощене визначення: “Продуктивність — це те, що ми одержуємо, замість того, що вкладаємо. Збільшення даного відношення означає підйом продуктивності й навпаки”¹⁰, — приваблює тим, що показник ефективності розглядається вже не лише і не як результат перетворення ресурсів на кінцевий продукт, а набагато ширше — як процес, що має безліч зовнішніх і внутрішніх складових. Принциповий підхід до визначення відносної ефективності полягає в її трактуванні як співвідношення *результату* (прибуток, кількість реалізованої продукції, валовий дохід) і *витрат* на його отримання (оперативні витрати виробництва, кошторис витрат). Методологічна складність полягає в тому, що порівнянність ефективності національної економіки в цілому та за видами економічної діяльності зокрема з ефективністю операційної діяльності суб’єктів господарювання досягається лише за наявності наскрізної класифікаційної тотожності економічного змісту категорій “результати” і “витрати”. Подібна невизначеність обумовлює безперспективність наукового пошуку механізмів унеможливлення суперечностей системного характеру, що спонукає до ініціювання відповідних досліджень.

Метою статті є висвітлення практичних аспектів запровадження методології визначення ефективності національної економіки на основі статистичної інформації статей міжгалузевих балансів (МГБ) СНР.

Завдання підвищення конкурентоспроможності національної економіки й добробуту суспільства розв’язується шляхом оптимізації співвідношення витрат і обсягу суспільного виробництва в інституційно-господарських орієнтирах формування ВВП. Сучасні судження про ефективність національної економіки базуються переважно на оцінюванні темпів зміни ВВП і ВВП на одну особу населення,

⁸ Словник іншомовних слів / За ред. чл.-кор. АН УРСР О.С. Мельничука. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1974. — С. 262.

⁹ Скотт Д.С. Управление производительностью: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1989. — С. 29.

¹⁰ Бовыкин В.И. Новый менеджмент (управление предприятиями на уровне высших стандартов, теория и практика эффективного управления). — М.: ОАО “Изд-во “Экономика”, 1997. — С. 92.

джерелом якої є діяльність підприємств, ефективність котрої вимірюється такими показниками прибутковості виробництва, як рентабельність операційної діяльності або продукції, фінансова стійкість, ліквідність активів, становище на ринку тощо. Динамічні зміни реальних показників, їх прийнятних меж і цільових настанов на перспективу за існуючої методології вимірюються із застосуванням різних методів оцінки за видами економічної діяльності та з різними вартісними параметрами, що в сукупності породжує синергію ускладнення наукового пошуку. Порівнянність і збалансована єдність визначення ефективності окремих підприємств і національної економіки загалом досягається шляхом поглибленого трактування вихідних категорій для детального розкриття економічного змісту. Підлягають подоланню перешкоди оцінки за різними показниками динаміки ВВП, продуктивності використання ресурсів, зміни трудової зайнятості й добробуту, рентабельності операційної діяльності підприємств, які заважають об'єктивному оцінюванню ефективності за видами економічної діяльності та побудові єдиної моделі механізмів впливу на розвиток національної макросистеми.

ВВП як результат діяльності національної макросистеми за категоріями доходу включає: оплату праці найманих працівників із відрахуваннями на соціальні потреби; валовий прибуток, змішаний дохід як суму чистого прибутку, змішаного доходу і споживання основного капіталу; податки й субсидії на виробництво й імпорт. Ці статті відображаються у III квадранті МГБ.

Витрати на виробництво відображені у статтях проміжного споживання I квадранта МГБ. “Проміжне споживання включає: вартість товарів та послуг, спожитих економічною одиницею за рік; умовну обчислену оплату послуг фінансових посередників; витрати на відрядження за винятком добових; придбання виробниками малоцінних та швидкозношуваних предметів; орендну плату за будівлі, споруди, машини та обладнання; придбання озброєння, обмундирування, харчування для збройних сил; націнки торгівлі, заготівель, матеріально-технічного постачання та транспорту, спожиті в складі використаних товарів і послуг; податки за винятком субсидій на продукти, спожиті в складі використаних товарів та послуг”¹¹.

Прибуток підприємства — це частина виторгу, яка залишається після відшкодування всіх витрат на виробничу та комерційну діяльність підприємства. Вихідним джерелом інформації для визначення витрат на ці види діяльності слугує кошторис витрат — це витрати підприємства, пов'язані з його основною діяльністю за певний період. Кошторис складається за економічними елементами: матеріальні витрати (сировина й основні матеріали, покупні напівфабрикати, допоміжні матеріали, паливо й енергія зі сторони тощо); заробітна плата штатного й позаштатного виробничого персоналу; відрахування на соціальні потреби (соціальне

¹¹ Методологічні положення зі статистики / Держкомстат України; редкол.: О.Г. Осауленко (голова) та ін. — К.: ЗАТ “Август”, 2002. — Вип. 1 — С. 33.

страхування та Пенсійний фонд); амортизація основних фондів; інші витрати (оплата послуг зв'язку й обчислювальних центрів, витрати на відрядження, страхування майна, орендна плата тощо).

Порівняння підходів до вимірювання витрат і результатів на рівні підприємств і національної економіки дає змогу виявити принципові відмінності у трактуванні їх складових. Акцентуємо увагу лише на таких категоріях, як “оплата праці найманих працівників” і “споживання основного капіталу” (амортизація).

На рівні національної економіки оплата праці найманих працівників разом із відрахуваннями на соціальні потреби розглядається виключно як елемент доходу (ВВП). Натомість на рівні підприємства ця категорія розглядається як елемент витрат, коли виплати здійснюються найманим працівникам, і як елемент доходу, коли основні працівники підприємства є його власниками. Таке її дво-значне трактування породжує суперечності в масштабах національної економіки, адже економічна сутність тієї самої категорії не змінюється залежно від форми власності.

Суперечність того, що споживання основного капіталу є складовою ВВП за доходами (у частині валового прибутку, змішаного доходу), а в обліку підприємства розглядається як витрати, не потребує окремого пояснення. Проведення паралелі між витратами підприємства (кошторисом) і статтями МГБ дає можливість зробити певні узагальнення (табл. 1).

Таблиця 1. Порівняння статей кошторису підприємства і статей МГБ

Статті кошторису підприємства	Статті МГБ
Сировина й основні матеріали, покупні напівфабрикати, допоміжні матеріали, паливо й енергія зі сторони тощо	Проміжне споживання
Заробітна плата штатного й позаштатного виробничого персоналу з відрахуваннями на соціальні потреби	Оплата праці найманих працівників
Амортизація основних засобів	Споживання основного капіталу
Результат: абсолютна ефективність — чистий прибуток підприємства; відносна ефективність — рентабельність операційної діяльності підприємства	Результат: абсолютна ефективність — чистий прибуток, змішаний дохід виду економічної діяльності; відносна ефективність — рентабельність виду економічної діяльності

У прийнятій системі класифікації економічних показників за видами економічної діяльності мінімізація окреслених причин виникнення розбіжностей розрахунку ефективності національної економіки досягається методологією, що ґрунтується на використанні як результату категорій “чистий прибуток”, “змішаний дохід”. Відповідно загальні витрати на його отримання розглядаються як сума проміжного споживання за видами економічної діяльності та статей III квадранта МГБ: оплата праці найманих працівників, фактичні й умовні відрахування на соціальні заходи, споживання основного капіталу, умовно обчислена оплата послуг фінансових посередників. Перегрупування статей III квадранта та їх сума зі

статтями I квадранта МГБ дають змогу отримати загальні витрати на виробництво виду економічної діяльності за статтями кошторису, який значною мірою корелює з виробничими витратами підприємств.

Таким чином, показники чистого прибутку, змішаного доходу дають уявлення про абсолютну, а їх порівняння з витратами — про відносну ефективність національної економіки за видами економічної діяльності. Перевагою методики перегрупування I і III квадрантів статей МГБ є кореспондування показників ефективності за видами економічної діяльності на макрорівні та рівні операційної діяльності підприємств.

Ефективність національної економіки в системі показників МГБ визначається рентабельністю за видами економічної діяльності як співвідношення чистого прибутку, змішаного доходу й суми проміжного споживання, оплати праці найманих працівників і споживання основного капіталу.

Принциповим питанням запровадження методики визначення ефективності національної економіки в системі показників МГБ є обрання класифікаційного переліку видів економічної діяльності, придатного для достовірного відображення статистичних показників усього періоду дослідження. Враховуючи той факт, що це питання не лише має значення для вирішення поставлених у цій публікації завдань, а і є принциповим у виконанні наскрізних досліджень макроекономічної динаміки взагалі, воно потребує висвітлення в окремій публікації. У цьому разі обмежимося лише відображенням загальної схеми подолання існуючих перешкод, достовірність результатів обраного шляху подолання яких забезпечується дотриманням умов внутрішньої збалансованості статистичних даних МГБ.

У межах даного дослідження використано класифікацію за шістьма видами економічної діяльності, вимушений крок запровадження якої обумовлено потребою подолання істотних відмінностей у структурі побудови офіційних статистичних даних 1990—2006 років. Справді, відповідно до джерел посилок авторських розрахунків, кількість видів економічної діяльності в МГБ у 1990—1993 роках становить 4, у 1994—1999 роках — 7, у 2000—2005 роках — 8, що не дає можливості для прямого відстеження макроекономічної динаміки. Для подолання цих розбіжностей вихідна інформація СНР щодо витрат на проміжне споживання, оплати праці найманих працівників і споживання основного капіталу або виокремлюється, або групується за рядками: промисловість (добувна, обробна, виробництво й розподілення електроенергії, газу та води); сільське господарство, мисливство та лісове господарство. Рибне господарство (у поточних цінах).

Розрахунок абсолютної (чистий прибуток, змішаний дохід) та відносної (рентабельність) ефективності за видами економічної діяльності здійснюється відповідно до окресленої методології. Розглянемо етапи проведення такого розрахунку.

1. Визначення витрат на проміжне споживання.
2. Визначення оплати праці найманих працівників із відрахуваннями на соціальні заходи.

3. Визначення витрат на споживання основного капіталу.

4. Розрахунок кошторису витрат за видами економічної діяльності як суми проміжного споживання, оплати праці найманих працівників і споживання основного капіталу (табл. 2). Річна “внутрішня замкненість” вартісного виразу кошторису витрат за видами економічної діяльності залишає єдину можливість оцінювання динаміки їх впливу на ефективність національної економіки через порівняння структурних змін.

У 1990—2006 роках зростання частки витрат промисловості (з 52,48 % до 53,92 %), транспорту і зв'язку (з 4,95 % до 8,00 %), торговельної галузі (з 3,80 % до 7,83 %) та інших видів економічної діяльності (з 16,80 % до 18,21 %) супроводжувалося скороченням витрат у будівництві (з 7,26 % до 5,15 %) та сільському господарстві (з 14,70 % до 7,89 %). Упродовж досліджуваного періоду відбулося значне перетікання ресурсів із сільськогосподарської в торговельну галузь, про що свідчать більш ніж дворазові протилежні за спрямуванням зміни у витратах цих видів економічної діяльності.

5. Розрахунок чистого прибутку, змішаного доходу як різниці між валовим прибутком, змішаним доходом за показниками офіційних даних МГБ та споживанням основного капіталу, показники якого наведено в табл. 3.

Використання абсолютного показника чистого прибутку, змішаного доходу для оцінки динамічних зрушень ефективності національної економіки за видами економічної діяльності ускладнюється через багаторазові зміни грошових одиниць і структури витрат. Оцінка змін у структурі отриманих вартісних показників дає лише локальне уявлення про перенесення акцентів щодо вкладу видів економічної діяльності у прибутковість національної економіки. Розрахунок показує, що зміни відбуваються вкрай нерівномірно, але загальні тенденції відповідають відхиленням між показниками крайніх років досліджуваного періоду: скорочення часток будівництва (з 3,29 % до 2,77 %) і промисловості (з 33,98 % до 27,52 %), значне зменшення частки сільськогосподарської галузі (з 51,54 % до 21,45 %) на користь транспорту і зв'язку (з 5,33 % до 9,57 %), торговельної галузі (з 6,35 % до 28,59 %) та інших видів економічної діяльності (з -0,50 % до 10,10 %). З огляду на результати оцінки структурних змін у кошторисі витрат виявлені зрушення в показниках чистого прибутку, змішаного доходу не дають змоги напевне визначити динаміку ефективності національної економіки.

6. Розрахунок рентабельності здійснюється шляхом співвідношення чистого прибутку, змішаного доходу (табл. 3) й кошторису витрат (табл. 2) за видами економічної діяльності (табл. 4).

Рентабельність за видами економічної діяльності відображає відносний показник ефективності національної економіки, позбавлений окреслених недоліків абсолютного показника чистого прибутку. Це дає змогу здійснювати наскрізну оцінку та зробити узагальнені висновки щодо характеру динамічних зрушень. Дослідження періоду становлення національної економіки (1990—2006 роки)

Таблиця 2. Кошторис витрат (1990—2006 роки), у поточних цінах*

Рік	Разом	Промисловість	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство. Рибне господарство	Будівництво	Транспорт і зв'язок	Оптова і роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту. Готелі та ресторани	Інші види економічної діяльності
1990	294 805	154 699	43 341	21 412	14 605	11 216	49 532
1991	563 124	306 848	69 485	39 691	28 205	22 400	96 495
1992	9 643 783	5 481 996	884 093	678 415	628 355	306 521	1 664 403
1993	315 984	173 004	36 853	22 503	19 787	9359	54 478
1994	2 361 092	1 180 185	275 427	167 083	179 377	95 297	463 723
1995	11 024 151	5 404 808	1 398 443	636 636	770 700	462 644	2 350 920
1996	157 504	72 312	24 305	8257	12 579	7818	32 233
1997	186 087	81 831	27 383	8327	15 568	115 65	41 413
1998	202 299	91 284	29 401	8553	17 164	133 56	42 541
1999	248 849	120 924	31 945	10 068	20 737	14 979	50 196
2000	331 784	165 038	41 187	12 702	27 791	24 303	60 763
2001	400 773	210 245	48 239	16 118	32 999	28 970	64 202
2002	442 091	230 169	46 636	17 211	39 541	32 738	75 796
2003	524 560	276 170	46 616	23 193	47 805	38 383	92 393
2004	700 968	375 000	59 983	33 319	58 070	48 696	125 900
2005	972 304	539 780	73 518	43 729	75 606	72 728	166 943
2006	1 161 297	626 223	80 036	59 819	92 894	90 804	211 521

* 1990—1992 роки — млн крб, 1993—1995 роки — млрд крб, 1996—2006 роки — млн грн.
 Джерело: розраховано за даними: Національні рахунки України за 2005 рік: Стат. зб. — К.: Держкомстат України, 2007. — С. 104—117, 169—178, 188—200; Національні рахунки України за 2006 рік: Стат. зб. — К.: Держкомстат України, 2008. — С. 62—64, 83—85, 101—103.

Таблиця 3. Чистий прибуток, змішаний дохід (1990—2006 роки), у поточних цінах*

Рік	Разом	Промисловість	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство. Рибне господарство	Будівництво	Транспорт і зв'язок	Оптова і роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту. Готелі та ресторани	Інші види економічної діяльності
1990	36 272	12 326	18 696	1 194	1 935	2 302	-181
1991	86 123	41 327	36 357	3 805	-867	4 601	900
1992	1 676 670	722 834	560 640	67 998	69 126	135 986	120 086
1993	62 470	6 695	20 061	2 233	7 654	12 874	12 953
1994	356 962	119 668	83 715	16 434	9 433	39 184	88 528
1995	1 168 872	275 840	301 556	91 194	244 816	158 914	96 552
1996	11 107	1 386	2 115	614	3 527	1 717	1 748
1997	12 564	1 648	2 538	658	3 494	3 037	1 189
1998	14 247	2 927	3 689	1 120	3 026	2 677	808
1999	26 399	7 988	6 884	1 238	4 527	3 384	2 378
2000	39 394	12 374	15 063	1 335	5 391	4 724	507
2001	56 183	13 290	18 482	2 028	7 614	11 156	3 613
2002	58 894	12 855	20 001	1 859	7 069	11 773	5 337
2003	76 024	14 714	20 094	2 451	11 840	18 981	7 944
2004	105 924	13 688	26 863	4 146	16 562	26 889	17 776
2005	118 230	26 161	30 968	2 031	14 975	31 699	12 396
2006	143 771	39 563	30 838	3 985	13 762	41 100	14 523

* 1990—1992 роки — млн крб, 1993—1995 роки — млрд крб, 1996—2006 роки — млн грн.
Джерело: розраховано авторами за даними міжгалузевих балансів України за відповідні роки.

Таблиця 4. Рентабельність за видами економічної діяльності України (1990—2006 роки), %

Рік	Разом	Промисловість	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство. Рибне господарство	Будівництво	Транспорт і зв'язок	Оптова і роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту. Готелі та ресторани	Інші види економічної діяльності
1990	12,30	7,97	43,14	5,58	13,25	20,52	-0,37
1991	15,29	13,47	52,32	9,59	-3,07	20,54	0,93
1992	17,39	13,19	63,41	10,02	11,00	44,36	7,21
1993	19,77	3,87	54,44	9,92	38,68	137,56	23,78
1994	15,12	10,14	30,39	9,84	5,26	41,12	19,09
1995	10,60	5,10	21,56	14,32	31,77	34,35	4,11
1996	7,05	1,92	8,70	7,44	28,04	21,96	5,42
1997	6,75	2,01	9,27	7,90	22,44	26,26	2,87
1998	7,04	3,21	12,55	13,09	17,63	20,04	1,90
1999	10,61	6,61	21,55	12,30	21,83	22,59	4,74
2000	11,87	7,50	36,57	10,51	19,40	19,44	0,83
2001	14,02	6,32	38,31	12,58	23,07	38,51	5,63
2002	13,32	5,59	42,89	10,80	17,88	35,96	7,04
2003	14,49	5,33	43,11	10,57	24,77	49,45	8,60
2004	15,11	3,65	44,78	12,44	28,52	55,22	14,12
2005	12,16	4,85	42,12	4,64	19,81	43,59	7,43
2006	12,38	6,32	38,53	6,66	14,81	45,26	6,87

Джерело: розраховано авторами.

показало, що суперечності виходу на значне позитивне зростання ВВП, з одного боку, та зубожіння переважної частини населення й демонстративна збитковість третини підприємств, з другого, посилюються додатною рентабельністю за всіма видами економічної діяльності. При цьому найнижчими показниками характеризуються період 1996—1998 років, результатом чого став найменший ВВП 1999 року, що становив лише 40 % від ВВП 1990-го. Після цього періоду рентабельність за всіма видами економічної діяльності стрімко зростає. Крім того, незважаючи на істотні коливання рентабельності як усіх видів економічної діяльності, так і в розрізі окремих її видів, показники 2006 року практично збігаються з початковим рівнем 1990 року. Істотні коливання спостерігаються в інших видах економічної діяльності, що потребує подальшого поглибленого дослідження цих складових. При цьому зазначимо, що жоден вид економічної діяльності не мав від'ємної рентабельності.

Розбіжності між офіційними статистичними даними, які публікують у статистичних щорічниках щодо збиткових підприємств, та отриманою інформацією можна пояснити так. Систематизація виробничих витрат на підприємствах здійснюється згідно з формою статистичної звітності № 5-С “Звіт про витрати на виробництво продукції, товарів та послуг”, яка подається до місцевих органів статистики, а надалі — до Держкомстату. Первинна інформація підприємств про операційні витрати є вихідною для складання I квадранта МГБ СНР “Проміжне споживання”. Однак на рівні підсумкового складання макроекономічних показників проводиться перегрупування операційних витрат підприємств із наданням їм зовсім іншого економічного змісту (що особливо стосується нематеріальних витрат, наприклад заробітної плати) та віднесення їх до різних квадрантів МГБ.

Крім того, висновки про збитковість чи прибутковість підприємств, як правило, роблять на підставі співвідношення чистого прибутку й операційних витрат. Проте відсутність чітко задокументованих нормативів із єдиними класифікаційними підходами й методиками визначення постійних та інших операційних витрат, відповідно до якої підприємства нараховують ті чи ті витрати на виробництво, призводить до абсурдних фактів: іноді позиція “інші витрати” становить до 90 %. Тому показники “рентабельності операційної діяльності підприємств”, які подаються в місцеві органи статистики, м'яко кажучи, не завжди відповідають дійсності. За таких умов більшість підприємств до складу інших операційних витрат включають, по суті, непідприємницькі витрати, які не мають жодного стосунку до виробничої або комерційної діяльності.

Поширення цього явища має відповідні наслідки для економіки загалом. Наприклад, за результатами вибіркового обстеження третини збиткових підприємств Головним управлінням статистики у Вінницькій області майже 60 % респондентів не змогли виокремити за статтями категорію “інші операційні витрати” та пояснити їх зміст¹². “У структурі постійних витрат по Міністерству (промисловості) в цілому

¹² Пікало В.Ф. Статистичне дослідження проблеми збитковості в промисловості // Статистика України. — 2004. — № 4. — С. 98.

найбільшу частку становили інші операційні витрати. Причому частка їх за 2004—2005 роки порівняно з 2000 роком зросла. Якщо у 2000 році на них припадало 80,2 % від загальної суми постійних витрат, то у 2004—2005 роках — 85,5—83,3 %. По окремих обстежуваних підприємствах у радіоелектронній промисловості та засобах зв'язку, верстатобудуванні, суднобудуванні, виробництві кольорових та дорогоцінних металів, у хімічній промисловості частка інших операційних витрат перевищувала 90 %”¹³.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розрахунок рентабельності видів економічної діяльності дає уявлення про загальний рівень ефективності національної економіки. Єдиний методологічний підхід для часових змін та відмінностей галузевого характеру забезпечує виконання цілісного оцінювання національної економіки. Односпрямоване скорочення показника економічної ефективності спостерігається переважно у промисловості й сільському господарстві при зменшенні їх відносних часток у чистому прибутку, змішаному доході та протилежних змінах частки витрат. Вражаюче зростання рентабельності в торговельній галузі та інших видах економічної діяльності на цьому тлі дає підстави поставити принципові питання щодо досконалості організаційно-економічного механізму управління розвитком національної макросистеми. Результати проведеного статистичного оцінювання виявили суперечності між позитивними темпами зміни ВВП і скороченням рентабельності в тих видах економічної діяльності, які формують переважну його частину.

До висновків прикладного методичного характеру, які робляться на підставі відповідної звітності, слід віднести несумісність уявлення про переважну збитковість підприємницького сектору економіки та результатів розрахунку ефективності видів економічної діяльності, виконаного за даними СНР (середня рентабельність усіх видів економічної діяльності в 1990—2006 роках становила 12,66 %). Відповідь слід шукати в тій частині інституційних впливів на господарську діяльність, яка визначає порядок формалізації фінансової звітності суб'єктів підприємництва. Наведені результати показують, що фактично в українській економіці діє не організаційно-економічний механізм управління розвитком національної макросистеми, а локальні механізми отримання надприбутків новими власниками приватизованих засобів виробництва.

Заслугує на увагу й такий важливий методологічний аспект, як можливість виявлення окреслених авторами розходжень лише з переходом до запровадження універсальних інструментів дослідження й розкриття основних структурних пропорцій розвитку на базі МГБ. Наступний крок полягає в постановці питання наскрізної гармонізації системами обліку підприємницької діяльності з національною статистичною класифікацією видів економічної діяльності.

¹³ *Шабліста Л.* Тенденції збиткових підприємств та чинники, що її зумовлюють // *Економіка України.* — 2006. — № 12. — С. 45.

Насамкінець зупинимося на проблемах, пов'язаних з ігноруванням впливу окреслених небезпек на розвиток національної економіки. Подальше перебування організаційно-економічного механізму управління розвитком національної макросистеми у “вільному плаванні” є неприпустимим з огляду на дотримання як загальнодержавних, так і приватних підприємницьких інтересів. Думка про те, що приховування від держави надприбутків шляхом маніпулювання статтями бухгалтерської звітності є дуже вдалим механізмом приватного збагачення, насправді містить загрозу насамперед для нових українських мільярдерів. Це може призвести лише до повного виснаження ресурсного й виробничого потенціалу української економіки, що загрожує безальтернативними перспективами: з одного боку, знищенням матеріального і трудового підґрунтя здійснення виробничої діяльності взагалі, з другого — формуванням у процесі перманентних політичних потрясінь публічної думки про необхідність інституційного перегляду права на існування приватного сектору як такого.

Запровадження методології статистичного дослідження ефективності національної економіки в системі показників МГБ показало, що започатковане вітчизняними науковцями входження до міжнародних статистичних класифікацій не лише має значення для розширення певної галузі знань, а й містить важливий практичний аспект розв'язання завдань розбудови організаційно-економічного механізму управління розвитком національної макросистеми.